

Régi problémák, új adatok, újragondolt magyar őstörténet

A honfoglalók viselete. Szerkesztette: Sudár Balázs – Petkes Zsolt. Budapest: MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport – Helikon, 188 p., színes ill. /Magyar Őstörténet 1./

2011-ben az MTA akkori elnöke elrendelte, hogy az akadémiai intézetek nagyobb integrációja érdekében kutatóközpontok jöjjenek létre. A 2012. január 1-től működő MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatójaként *Fodor Pál* egyik első intézkedése volt a Magyar Őstörténeti Témacsoport (MÓT) megalakítása. Ez nemcsak a BTK hét intézetének (filozófiai, irodalomtudományi, művészettörténeti, néprajztudományi, régészeti, történettudományi, zenetudományi) e témával foglalkozó kutatóit tömöríti, hanem mindazokat a szakembereket, akik készek ebben az interdiszciplináris szellemi műhelyben tudásukat, észrevételeiket egymással megosztani. Rövid idő alatt voltaképpen egy virtuális őstörténet-kutató intézet jött létre, ahol havi rendszerességgel vitatnak meg egy-egy kérdéskört *Vásáry István* akadémikus elnökletével. Törekvéseiket s a köreikben folyó munkát jól reprezentálta a 2013 áprilisában a Magyar Tudományos Akadémia székházában megrendezett *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés* c. konferenciájuk.¹ A kapcsolódó tudományágak összefogása mellett a MÓT fontos célkitűzése „a kommunikáció ugrásszerű javítása, az eredmények gyors és hatékony eljuttatása a szakmához és a nagyközönséghez”.² Ezt nemcsak a témacsoport honlapja szolgálja,³ ahol többek között a vitatüléseik videofelvételei is megtekinthetők, hanem a hat kötetesre tervezett *Magyar Őstörténet* című ismeretterjesztő kiadványsorozatuk is, amely bőséges illusztrációval a legújabb eredményekről kíván közérthető összefoglalást nyújtani. Ennek első kötete 2014 decemberében látott napvilágot. Ahogy beköszöntőjében Fodor Pál megfogalmazta, „olyan könyveket akarunk az Ön kezébe adni, amelyek a tényeket tiszteletben tartva és fantazmagóriák nélkül is épp elég izgalmasnak és különlegesnek láttatják az éppen feldolgozott témát” (8).

„A könyv két részből áll” – írja szerkesztői előszavában *Sudár Balázs*, a Magyar Őstörténeti Témacsoport vezetője, majd így folytatja: „Egyfelől az utóbbi évek régészeti eredményeit, legszebb leleteit szeretnénk bemutatni, olyan szemet gyönyörködtető tárgyakat, amelyek eddig kevésbé kerültek a nagyközönség elé, s még nem váltak ’közismertté’. Maguk a sírokat feltáró régészek vallanak arról, hogy hogyan, milyen körülmények között kerültek újra napvilágra e leletek. Megismerkedhetünk azokkal a kelet-európai lelőhelyekkel is, amelyek ’magyar gyanús’ tárgyakat rejtettek. A második részben pedig azt tekintjük át, hogy e sírok tartalma alapján valójában milyen

¹ A konferencia anyaga 2014 decemberében jelent meg 400 példányban, amelyet hamar elkapkodtak, így 2015 tavaszán változatlan utánnomásban is kiadták: Sudár – Szentpéteri – Petkes – Lezsák – Zsidai szerk. 2014.

² Sudár – Szentpéteri – Petkes – Lezsák – Zsidai szerk. 2014: 7.

³ <http://www.arpad.btk.mta.hu/> (utolsó letöltés: 2015. október 5.)

következtetéseket lehet levonni: milyenek is lehettek elődeink ruhadarabjai. Kunkorodott-e a csizma orra, hegyes volt-e a süveg, merre is záródott a kaftán. Őseink öltözködését a tárgyakról készült fotók és magyarázó ábrák mellett művészi rekonstrukciós rajzok hozzák még közelebb az olvasókhöz” (12).

Jóllehet, a kezünkben tartott kötet címe gyanánt az szerepel, hogy „A honfoglalók viselete”, a kifejezetten erről szóló rész azonban a kiadvány terjedelmének csupán kevesebb, mint a felét teszi ki. Az olvasónak azonban még sincs emiatt hiányérzete. Nemcsak azért, mert az első száz oldalon is számos illusztráció jelenít meg viselet-elemeket, hanem mert a bevezető tudománytörténeti fejezetek kárpótolják érte. Ezek ugyanis voltaképpen a tudományos megismerés folyamatába is bevonják az olvasót, tömören vázolják egy-egy rész kérdés kapcsán az eddig felmerült fontosabb nézeteket, s néhol az újabb adatok tükrében bátran felvállalják új, az eddigétől eltérő magyarázatok megfogalmazását is.

Fodor Pálnak a könyvsorozat célkitűzését vázoló beköszöntője, illetve Sudár Balázs szerkesztői bevezetője után *Langó Péter* ismerteti a honfoglaló magyarok régészeti kutatásának történetét (13-26). Nem új feladat ez a szerző számára, néhány esztendővel ezelőtt már egy tartalmas könyvben szolt erről.⁴ Olvasmányos, jó áttekintésében előbb a honfoglaló magyarság régészeti emlékanyagának Kárpát-medencei kutatását tekinti át. Ennek során kitér a régészet újabb ágaira is. Míg az *archaeozoológiát* és annak jeles művelőit: Matolsi Jánost, Vörös Istvánt, Bartosiewicz Lászlót megemlíti, de kihagyja a felsorolásból Bökönyi Sándort,⁵ és szól a korábbi vérvizsgálatokat felváltó, Raskó István, Mende Balázs és Csósz Aranka nevével fémjelzett *archaeogenetikai* kutatásokról, sőt, még az érdeklődő nagyközönség számára minden bizonnyal újszerűen hangzó, elsősorban a Prohászka Péter által művelt *levéltári régészetről* is (22.). Érthetetlen számomra, ugyanakkor hogy miért nem tesz említést az *archaeobotanikáról*,⁶ Gyulai Ferenc és tanítványai eredményeiről. Ez azért is furcsa, mivel nekik köszönhetően vált jól dokumentálttá az a tény, hogy a 9. században a magyarok egy sajátos kenderkultúrát hoztak magukkal a Kárpát-medencébe.⁷ Csupán kisebb súlyú hiányérzet, hogy a 16. oldal képaláírásában szereplő Szabolcs megyei Hugyaj falunak indokolt lett volna az 1908-tól használatos mai nevét (Érpatak) is feltüntetni.⁸

Langó lényegre törő, enciklopédikus tömörséggel vázolja a korai magyar szállás-területek régészeti kutatásának tudománytörténetét is. Ennek záró soraiban tudósít a közelmúlt fejleményeiről, a térség és a témakör kutatói között a tudományos kapcsolatok 21. század eleji újrafelvételéről és megélénküléséről. Arról, hogy „a moldáv, ukrán és orosz kutatások nemcsak megújultak, hanem jelentős mértékben nyitottabbá

⁴ Langó 2007.

⁵ Lásd például Bökönyi 1974, 1994.

⁶ A Kárpát-medence archaeobotanikájának az első összegzése: Gyulai 2001. Angol változata: Gyulai 2010.

⁷ Lásd például Gyulai 1994, 2000.; Gyulai – Kenéz 2012: 341–354.; Gyulai – Kenéz – Pósa 2014: 12, 15. – A magyarság magával hozott, sajátos kenderkultúrájáról E. Nagy Katalin is említést tesz fejezete 108. oldalán.

⁸ Mivel a 20. század elejére a település térségében feledésbe merült a „csillag” jelentésű régi magyar „hugy” szó eredeti értelme, a falu lakói kezdeményezték az ekkoriban zajló helynevek törzskönyvezése során a gúnyolódásra okot adó történeti elnevezés módosítását. Vö. Mező 1999: 153.

is váltak. Ebben az időszakban a magyarság korábbi szállásterületeinek kutatásába a fiatalabb generáció kutatói is bekapcsolódtak (Gyóni Gábor, Polgár Szabolcs, Türk Attila)” (26). Az utóbb említett kutató, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészeti Tanszékének adjunktusa, az MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoportjának tudományos főmunkatársa tollából származik a kötet ezt követő két fejezete. Nem véletlenül, hiszen az utóbbi esztendőkből Türk kutatásai homlokterében a korai magyarság, illetve a honfoglaló magyarok régészeti hagyatékával kapcsolatot mutató keleti lelőhelyek feltérképezése áll.⁹ Ennek jegyében kiváló kapcsolatokat épített ki moldáv, ukrán és orosz szakemberekkel, a térség számos múzeumának a kapcsolódó anyagát tanulmányozta át, s meghatározó szerepe volt abban, hogy 2013-tól ismét magyar-orosz expedíció kutatja a magyar őstörténet régészeti kérdéseit.¹⁰

Az utóbbi évtizedek korai magyarságra vonatkozó régészeti kutatását áttekintve (27-35) *Türk Attila* – ahogy minden mértéktartó szakember – hangsúlyozza, hogy igen óvatosan kell bánni a régészeti leletek értelmezésével, az anyagi kultúra kiásott emlékeinek etnikumhoz kötésével. „A ma rendelkezésünkre álló adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a Kárpát-medence 10. századi régészeti hagyatékának minden kétséget kizáróan vannak 9. századi kelet-európai előzményei, gyökerei” – szögezi le. Figyelemre méltó az a megállapítása, miszerint „jelentős mennyiségben állnak rendelkezésünkre olyan párhuzamok keleten, egészen az Urálig, melyek a magyar honfoglalás általánosan elfogadott 895-ös időpontja után, vagyis a 10. században kerültek földbe, a Kárpát-medencei honfoglaló anyaggal egy időben. Érdekes, hogy ez utóbbiak szinte csak olyan régiókban fordulnak elő, amelyeket a magyarok elődeinek lehetséges szállásterületeiként tartunk számon. E lelőhelyek feltérképezése és történeti-régészeti értékelése, valamint az egész jelenség értelmezése legalább ugyanolyan fontos feladat, mint a 895 elé keltezhető keleti párhuzamoké” (28-29). Türk igyekszik elkerülni annak a veszélyét, hogy az új ásatási eredményeket – amelyek közül több ráadásul nincs is még kielégítő részletességgel publikálva – túlértékelje, ezért óvatosan fogalmaz: „az újabb napvilágot látott keleti leletekkel kapcsolatban sok a bizonytalanság, egyelőre még pontosabb a honfoglalás kori hagyaték keleti kapcsolatrendszeréről, semmint a honfoglalók elődeiről beszélni” (29).

A szakirodalomban több nézet is megfogalmazódott, hogy mely térség tartozik a forrásokban Etelközként említett területhez.¹¹ A szerző beszámol arról, hogy az elmúlt évek új leletei hatalmas előrelépést hoztak e vita eldöntésében. A Dnyeszter Menti Köztársaság területén feltárt Szlobodzeja, illetve Ukrajnában a Dnyeper középső folyása mentén elhelyezkedő, *Szubbotyici-horizontnak* nevezett lelőhelycsoport (Szubotcy, Katerinovka, Korobcsino stb.) nagy valószínűséggel az írott forrásokból ismert Etelköz területét rajzolják ki (31-32). Figyelemre méltó továbbá, hogy az itt feltárt leletek közeli kapcsolatot mutatnak mind a Kárpát-medence honfoglalás kori, mind pedig a Volga–Dél-Urál vidék 8–10. századi régészeti hagyatékával.

⁹ Lásd például Türk 2011, 2012, 2014. további irodalommal.

¹⁰ Türk 2012: 6.

¹¹ Lásd ezekről Tóth 1998.

Türk rámutat, hogy a Don–Donyec vidékén – ahová a történészek leginkább helyezték Levédiát – nincs régészeti nyoma annak, hogy a 6–8. század között az Urál vidékéről újabb népesség költözött volna be. Ráadásul a feltételezett etelközi, s a Kárpát-medencei honfoglalás kori hagyaték rendkívül csekély kapcsolatot mutat az említett területen a 8–10. század között elterjedt, úgynevezett szaltovo-majackajai kultúrával, melyet a Kazár Kaganátus régészeti lenyomataként értelmezett a korábbi kutatás. Ennek fényében régészeti szempontból elfogadhatónak tartja azt a történeti elképzelést, mely nem számol önálló levédiai szállásterülettel, hanem azt Etelköz – feltehetően keleti – részének tekinti (33–34).

Mivel az újabban a Középső-Volga vidékén, illetve a nagy uráli átjárónál, Cseljabinszk térségében – elsősorban Szinyeglazovo és Uelgi lelőhelyekről – a honfoglalás kori hagyatékkal rendkívül szoros kapcsolatot mutató leletek kerültek elő, a Dél-Urál, illetve a Középső-Volga-vidék, valamint a Dnyeper menti etelközi leletek datálása alapján Türk felveti (ahogy ezt a szovjet-orosz, illetve az ukrán kutatók már korábban is meglehetősen egyöntetűen feltételezték), hogy a magyarok elődei a korábbi feltételezésekkel ellentétben lényegesen rövidebb idő alatt jutottak el a Kárpát-medencébe, és ennek az átköltözésnek a kezdete nem tehető korábbra a 9. század elejénél (35).

Jóllehet, ez a koncepció szükségessé teszi a hazai szakirodalom számos eddigi tézisének az újragondolását, Türk mellőzi az így felmerülő kérdések és ellentmondások felvázolását, ehelyett inkább főbb vonásaiban bemutat tíz Kárpátoktól keletre lévő lelőhelyet, amelyek a honfoglalás kori magyar régészeti hagyatékkal kapcsolatot mutatnak (36–64). Az érdeklődő magyar olvasó a tizből hetet már ismerhetett *Erdélyi Istvánnak* a honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékeit számba vevő, 2008-ban kiadott könyvéből.¹² Nóvumnak számít a *Katyerinovka*, *Szlobodzeja* és *Uelgi* területén folytatott ásatások bemutatása. Keletről nyugat felé haladva Türk révén képet kapunk az Urálon túli ún. késő kusnarenkovói-karajakupovói régészeti lelethorizonthoz tartozó, Uelgi (36–41) és *Szinyeglazovo* (42–43) lelőhelyekről, Baskíriának az Urál hegységtől nyugatra fekvő részén található *Sztyerlitamak* (44–46) töredékessége ellenére is reprezentatív leletanyagáról, az oroszországi Tatársztán *Bolsije Tigan* falujának sokat emlegetett, ám még mindig egy átfogó és korszerű tudományos feldolgozásra váró kora középkori temetőjének emblemikus sírleleteiről (46–48), az ukrainai *Szubbytyiciről* (49–53), amelyről a Dnyeper folyó középső folyása mentén előkerült mintegy tucatnyi „magyar gyanús” lelőhely közel 120 temetkezése az összefoglaló elnevezését (Szubbytyiciorizont) kapta. Az e lelethorizonthoz tartozó *Korobcsinoban* talált, a 9. század második felére keltezhető férfi sír – amely egy etelközi előkelő, talán egy vezér földi maradványait rejtette – leletei, illetve a temetkezési szokásokra utaló jelenségek a Volga–Urál vidékével és a Kárpát-medencei honfoglaló leletanyaggal mutatnak egyértelmű kapcsolatokat (54–57). Az e körbe tartozó ukrainai *Tverdohlebi* (58–59), *Manvelovka* (60) és *Katyerinovka* (61–62) lelőhelyek mellett Türk ismerteti a Dnyeszter Menti Köztársaság területén, a Dnyeszter folyó bal partján fekvő *Szlobodzeja* (63–64) temetőjét is. A magyar őstörténet szempontjából ez az utóbbi évek egyik legfontosabb lelőhelye, amely a Szubbytyiciorizonthoz tartozó lelőhelycsoport jelenleg ismert legnyugatibb tagja.

¹² Vö. Erdélyi 2008: 60–75.

Jóllehet, már korábban is alkalmazta a szerző, igazán e fejezetnél él előszeretettel bizonyos többletinformációk közlése eszközeként rövidebb-hosszabb keretes anyagok beiktatásával (lásd: Anyagi kultúra és etnikum – 27., Radiokarbonos keltezés – 29., A kuszarenkovói kultúra – 38-39., A „magyar bordűr” és a rozettás lószerszámveretek – 41., Aggastyán az övvereten – 51., A szászánida birodalom – 52., A poncolás – 55., Ezüstedények Korobcsinóban 56-57.).

Noha vitathatatlanul invenciózus és kellően – bár nem maradéktalanul kielégítően – adatolt a Türk által vázolt hipotézis, aligha tévedek, amikor úgy vélem, nem ez lesz az utolsó szó a feltételezett őshazától a magyarság Kárpát-medencei otthonáig tartó vándorlásról. „Az újabb kelet-európai régészeti eredmények alapján az Urál és a Kárpátok közötti terület 9. századi hagyatékában kezdenek olyan, földrajzilag jól behatárolható lelőhelycsoportok kirajzolódni, amelyek egyszerre mutatnak kapcsolatot a Kárpát-medence és a Dél-Urál régió kora középkori emlékéanyagával” – szögezi le Türk, majd így folytatja: „Ezek alapján egyrészt újabb információkat kapcsolhatunk a magyarok elődeinek feltételezett vándorútjához, másrészt kizárhatjuk azokat a területeket – például a Kaukázus északi előterét –, ahol az intenzív kutatás ellenére máig sem ismerünk ilyen jellegű régészeti leleteket” (29-30). Miközben a szerző számos megfogalmazásán érződik az óvatosság, olybá tűnik számomra, túl sarkosra sikerült az utóbbi kijelentése. Úgy vélem, amíg a Kaukázus vidéke régészeti anyagának nem történik meg az olyan tüzetes áttanulmányozása, mint például a Dél-Urál környékének, addig célszerűbb lenne visszafogottabban, kevésbé sommásan állást foglalni. Nemcsak azért, mert ily módon túlságosan nagyvonalúan lesöpri a „Don-Tanaiszon túli Szkítia”¹³ térségét a további vizsgálódások térképéről, holott Anonymuson és Kézai Simonon túl középkori nyugati és keleti (bizánci, orosz, örmény, perzsa, arab) források egyaránt kapcsolatba hozzák a magyarságot a Kaukázus tágabb területével. Érthetetlen, hogy a szerző nem vesz tudomást több olyan, e térségből származó, a honfoglaló magyarság emlékéanyagával egyező, illetve azzal rokonítható régészeti leletről,¹⁴ amelyek megítélésem szerint legalábbis a megfogalmazása árnyalására készíthetnék. Azt gondolom, korántsem vagyunk még annyi adat birtokában – hiszen még a Türk teóriája alapját képező lelőhelyek sincsenek kellő részletességgel publikálva, többek között archaeogenetikai és embertani vizsgálatok eredményei is hiányoznak számos helyről –, és túlságosan sok a megválaszolandó kérdés ahhoz, hogy teljes nyugalommal leszűkíthetnénk az őstörténeti kutatások szóba jöhető horizontját. Annak fényében, hogy az elmúlt években folytatott kutatóútjai során *Agócs Gergely* az Észak-Kaukázus török népeinél bukkant a magyar népzene legközelebbi párhuzamaira, ez egyfajta tudományos öncsonkítás lenne. Agócs egyébként éppen a Magyar Őstörténeti Témacsoport által szervezett, az MTA BTK Történettudományi Intézetében 2015. február 6-án tartott előadásában hangsúlyozta, hogy „az észak-kaukázusi türk dallamgyűjtemény számítógépes vizsgálata kimutatta, hogy a több mint 1500 dallamot számláló mintának a magyar népzene irányában fennálló párhuzamai nem véletlenszerűek, hanem 98%-os a valószínűsége annak, hogy a két zenei rendszer

¹³ Vásáry 2008: 22.

¹⁴ Lásd például Zakharov – Arendt 1935.; Vinogradov 1983.; Gabujev 2005: 61, 70.; Erdélyi 2008: 22–23, 167, 178–191.

között genealógiai kapcsolat áll fenn. A 2014-es expedíció az eddigieknél is nagyobb számú dallampárhuzamot, sőt több esetben szinte dallamegyezéseket hozott a felszínre. Ezek az eredmények egyrészt arra hívják fel a figyelmünket, hogy az első, ilyen irányú vizsgálatokat végző szakemberek (Kodály Zoltán 1917, 1937, Bartók Béla 1924, Vikár László 1955-től, stb.) a türk népek kulturális örökségében jó érzékkel és helyesen ismerték fel a magyar népzene rokonságát. Másrészt arra is rámutatnak, hogy a Kaukázus északi előterében élő népek folklórja számos további, eddig feltáratlan adalékot tartogat a magyar tudományosság számára, melyek dokumentálása a témával foglalkozó szakembereknek sok munkát adhat a jövőben is”.¹⁵

A kötet következő blokkját hét Kárpát-medencei temető bemutatása képezi (65-103). *Füredi Ágnes* Bugyi-Felsővány (65-71) és Dabas-Felsőbesnyő Vencelkei-dűlőjében (72-74) folytatott ásatásai során előkerült leletekből nyújt mustrát. Az előbbi helyen egy 30-34 éves kora között elhunyt férfi sírjára bukkantak, akinek előkelő rangjára az aranyozott ezüstveretes, egyedi szerkezetű díszöve és a használattól megkopott tarsolyának fedőlemeze utalt. A Dabas-felsőbesnyői lelőhely egyik női sírjában kisebb bőr- és textilmaradványokat is meg lehetett figyelni: „egykor némi tartást adó bőrszalagra varrták a vereteket, s annak segítségével illesztették a textilruházatra a csillogó ékítményt” (74). *A Madaras László* által Nagykőrűn feltárt temetőrészlet (75-81) sírjai közül mind leletgazdagsága, mind pedig a megfigyelt viselet alapján kiemelkedik a 6. számú férfi, illetve az 1. számú női sír. Ezek ugyan egymáshoz közel, de nem egy sírsorban kerültek elő. Feltűnő a férfi övének az egyedisége: kiváló ezüsből készült, gazdagon aranyozott, s noha léteznek bizonyos variánsai, mintája mégis új motívumnak számít honfoglaló eleink művészetében. A szerző kiemel egy további sajátos vonást is: „A minden bizonnyal buggyos ruhavégeket mind a csuklókon, mind pedig a bokákon egy-egy aranyozott ezüst fogta össze. Ha ezt egy női sírban találjuk, aligha lepődtünk volna meg, hiszen nem egy alkalommal figyelték már meg a kutatók, hogy a női sírokban lemez karperecekkel rögzítik a ruhák bő ujját. A férfiviseletek között azonban eddig ilyenre alig akadtunk” (78). A női sírban a keleti kaftán viselet módja érhető tetten: a felsőruházat „aranyozott ezüst kaftánveretekkel volt díszítve, melyeket két sorban varrtak fel az anyagra, mégpedig annak jobb és bal szélére, s a két oldalt bronz gombokkal fogták össze” (80.). A 2012-ben *Jakab Attila* vezetésével Tarpán kiásott (82-88) harcos sírjából különösen figyelemre méltó az elhunyt veretes bőrove. Ugyanis meglehetősen ritka, hogy a bőr egy része jó állapotban maradjon fenn. Ilyet csak nagyon kevés alkalommal találtak honfoglalás kori temetőkben. „Az övet díszítő vereteket eredeti helyzetükben találtuk meg. Ezek anya-

¹⁵ http://www.arpad.btk.mta.hu/images/aktualis/2015_02_06_Agocs/2015_02_06_MOT_elodas_Agocs.pdf (utolsó letöltés: 2015. október 5.) – Ide kíváncsoznak még Veres Péter egy emberöltővel ezelőtti papírra vetett sorai: „Kevésbé ismert tény, hogy ... az adigéknek a honfoglaló magyarokhoz nagymértékben közelítő antropológiai arculata van. ... A magyar nép őstörténetének szempontjából felettebb fontosnak tűnik – az oszétek mellett – az egymással rokon észak-kaukázusi népek: adigék (beleértve a kabardokat is), ingusok és cssecsenek, valamint talán még a dagesztáni nyelvek tanulmányozása. Természetesen nem kizárt, hogy a kutatás ezt a kérdést végül negatív eredménnyel fogja lezárni, legalábbis nyelvi vonatkozásban. Csakhogy amíg ezt a vizsgálatot nem végezték el, senki sem állíthatja bizonyossággal, hogy a honfoglalás előtt őseinknek nem voltak kulturális, sőt etnikus kapcsolatai az Észak-Kaukázus környékén élő különböző népekkel.” (Veres 1985: 120).

ga ezüst, míg a felületüket díszítő minták közötti mélyedések aranyozva voltak” (86). A honfoglaló magyarok által már igen korán megszállt Maros torkolata vidékének stratégiai fontosságára utal a térség mintegy 40 lelőhelye. Ezek közé tartozik a Szeged-Kiskundorozsma határában, Hosszúhátan (89-94) *Lőrinczy Gábor és Türk Attila* által feltárt, minden bizonnyal egy nagyobb lélekszámú közösség rövid ideig használt temetője. Az itteni gazdag női sír „talán legtitkosabb elemei azok a veretek, melyek feltehetően a jobb és bal oldali hajfonatba befont bőrszalagokat díszítették. Ezekhez hasonlót korábban csak lemezes hajfonatkorongok mellett találtak, a hosszúhátú sír tanúsága szerint azonban azok nélkül is használták őket” (93). A szerzők úgy vélik, az előkerült leletek „gazdagsága alátámaszthatja azt az elképzelést, amely szerint a 10. század utolsó évtizedeiben a fejedelmi szálláshely a Duna–Tisza-köz központi területein lehetett” (94). A Harta határában (Freifelt) kiásott 9. sír érdekessége – amint arról az ásató régészek: *Kustár Rozália és Langó Péter* beszámolnak (95-99) –, hogy „egy csüngős kaftánverethez tapadva egy textiltöredék került elő. A viszonylag vastagabb anyagból készült ruhanemű minden bizonnyal a kaftán része lehetett. Néhol a vereteket egykor a ruhához rögzítő fonaldarabok is megmaradtak. Több sírban olyan apró, fehér gyöngyszemekre figyeltünk fel, amelyekhez hasonlót a honfoglalás korából eddig nem ismertünk. A kisméretű – fél mm átmérőjű – gyöngyszemeket valószínűleg nem a ruhára varrva s nem is nyakláncként használták viselőik, inkább egy nagyon finom szövésű, fátyolszerű textília díszei lehettek” (98). A közelmúltban feltárt magyarországi honfoglalás-kori lelőhelyek ismertetését a Balatonújlak–Erdő-dűlőn talált 17 síros temető bemutatása zárja (100-103). „A temető jelentősége nemcsak abból adódik, hogy a Dunántúl ezen részén viszonylag ritkák a teljesen feltárt, kis sírszámú, úgynevezett szállási temetők, hanem az ide temetettek mellékletei is kitűnnek a Dunántúl szélesebb régióját és bizonyos szempontok alapján a Kárpát-medence egészét tekintve. Ilyen sok fegyvermellékletes sírt a temető egészéhez viszonyítva ugyanis ritkán találnak a Kárpát-medencében” – hangsúlyozzák a feltárást vezető régészek: *Siklósi Zsuzsanna és Langó Péter* (100-101). A feltárt sírok viseleti tárgyokban és mellékletekben való gazdagsága eltérő mértékű volt. Az ide temetkező közösség egyes családjainak gazdagságát mutatják az ezüstdíszekkel borított ruhákban eltemetett tagjai. A szerzők úgy vélik, e közösség tagjai minden bizonnyal a 10. századi kalandozásnak nevezett katonai hadjáratok nyertesei voltak. „E közösség egykori léte ... azt mutatja, hogy a Dunántúlon szintén jelen vannak a gazdag mellékletekkel eltemetett magyar közösségek, melyek tagjai komoly részt vállaltak a magyarok hadjárataiban” (103). E temető-blokk szinte mindegyik szerzője élt a keretes szövegek lehetőségével (Tűzzel-vassal – a tűzgyújtás művészete – 69., Veretes öv, különleges szerkezettel – 70-71., Taplótartó – 85., Gyűrűk a tarpai temetőből – 88., Pénzek a hosszúhát-halomi magányos férfisírban – 91., Padmalyos sír – 96., Tausírozás – 102.). Ugyan az olvasó nem kap eligazítást, miért épp ez a hét hazai ásatási helyszín érdemesült a kötetben való szereplésre, ez a mustra azonban kétségtelenül alkalmas arra, hogy az előkerült leletek alapján ízelítőt nyújtson egyes viselet-elemek előkerülési körülményeiről és a tárgyak „megszólaltatását” célzó interpretációkból.

A 104. oldalon az *alapanyagok tárgyalásával kezdődik a kötetnek a kifejezetten a honfoglalók viseletével foglalkozó része*. Elsőként *E. Nagy Katalin* veszi számba a fennmaradt 10–11. századi textiltöredékekből kiolvasható információkat (104-111).

Ezúttal is avatott szerző tollából értesülhetünk a legújabb eredményekről, ugyanis az ásatások során a közelmúltban előkerült szövetmaradványokat restaurátorként E. Nagy Katalin vizsgálta meg tüzetesen.¹⁶ A Kárpát-medence klimatikus és talajtani viszonyai miatt csak meglehetősen kevés textil- és szövetmaradvány maradt fenn napjainkra. A tényleges textiltöredékekből, illetve azok vizsgálható lenyomataiból mindössze 60 darab áll a kutatók rendelkezésére. A Kárpát-medence honfoglalás-kori leletanyagában 13, többségében a Dunától keletre található sírból összesen 20 selyemszövet-maradványról tudunk. Hét esetben vannak selyem lenyomatáról adataink. A szövetek színét és mintázatát már nem lehetett megfigyelni, „mivel – mint a régészeti leleteknél általában – a textilszínezék oxigén hatására lebomlott, és a szövet barna színűvé vált. Véleményünk szerint azonban a szövéshez alkalmazott két vetülék két különböző színt is jelenthet, ami mintás szövetre utal” (106). A második csoportba különböző minőségű, vászonszövésű töredékek sorolhatóak, melyek alapanyaga kivétel nélkül len. A régészeti hagyatékból összesen 40 darab lenvaszontöredék ismert, további négy esetben a textil lenyomata maradt meg. Ezek között egyaránt találhatók durvább és finomabb sűrűségű vásznak. Az előbbieket feltehetően hazai alapanyagból készülték, míg a finomabb kivitelűek importból származhatnak. A honfoglalás kori temetkezések közül viselettörténeti szempontból kiemelkedik az egyik, Költő László által 1988-ban feltárt fonyódi sír, mely egy 20 év körüli férfi maradványait rejtette. Ennek igazi különlegességét a szerencsés körülmények között megmaradt selyemmaradványok jelentik: ezek a Kárpát-medence eddig publikált legnagyobb méretű selyemleletei. E. Nagy Katalin keretes anyagokban ismerteti meg az olvasót a szövés technikájának alapjaival (104), a húzózsínóros szövőszék szerkezetével (105), a samit (107) fogalmával, illetve a szövetsűrűség (108.) mibenlétével.¹⁷

A honfoglalás kori bőrmaradványok vizsgálata nem tekint vissza olyan hosszú időre, mint a textiltöredékeké. Egy 2013-ban indult együttműködés keretében kezdődött meg a korábbi ásatások során feltárt bőrleletek alapanyagainak és készítés-technikájának felmérése. Ebben meghatározó szerepet játszik *Kissné Bendeffy Márta*, a Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszékének a tanára. A honfoglalás kori bőrművesség (112-118) áttekintésekor megerősíti a történeti, néprajzi szakirodalom már rég ismeretes megállapítását, miszerint a honfoglalók magukkal hozták a tim-sós cserzésnek egyik sajátos változatát, amelynek a végtermékét a középkori források „magyar bőr-ként” emlegették.¹⁸ „A 10. századi leletek vizsgálatával eddig csak a tim-sóra utaló alumíniumot sikerült kimutatni, de további analízis remélhetőleg igazolni fogja a növényi cserzőanyagok jelenlétét is” (113). A bőrtárgyak megmaradása annak köszönhető, hogy bizonyos fém ionok (pl. az ezüst és a réz) nem kedveznek a szerves anyagokat lebontó mikroorganizmusok szaporodásának. A legtöbb bőrmaradvány

¹⁶ Az ismeretterjesztő összegzés tudományos előzményei: Bollók – Knotik – Langó – E. Nagy – Türk 2009.; Bollók – Költő – Langó – E. Nagy – Türk 2009.; Türk – Langó – Biró – Bollók – E. Nagy – Költő 2010.

¹⁷ Szolnoky Lajos alapvető monográfiája ismeretében az etnográfus olvasó hiányolja a tiló és a szi-bériai bőrtörő eszközök analógiájának a megemlítését, a tilót korábban a bőr, utóbb a rostonvények törésére használták. Lásd Szolnoky 1972.

¹⁸ Kropf 1898a, 1898b.; Gáborján 1962, 1991.; Szulovszky 2005.; H. Csukás 2008.

azért maradt fenn, mert az igényesebb bőrtárgyakat gyakran díszítették fémveretekkel, és ezek megvédték a közvetlen közelükben elhelyezkedő szerves anyagokat a pusztulástól. A vizsgált övek nagyobb része egy rétegből készült, ám előfordult olyan példa is, ahol két rétegből állt, melyeket a szélek mentén összevarrtak. Az öltéslyukak kicsik, szabályos, kerek formájúak, valószínűleg gömbölyű árral készültek. A vékony bőrök összevarrásához nem volt szükség árra, mivel azokat tüvel is könnyen át lehetett szűrni. A 10. században minden bizonnyal enyhén megélezett, kétélű tűt használtak – erre utalnak a bőrben visszamaradt lencse alakú lyukak. A legtöbb helyen a szűcsök által évszázadok óta használt csavaröltést – más néven „gömbölyű varrást” – alkalmazták. A varrásnyomok tanulmányozása alapján a szerző megállapítja, hogy a varrások többnyire nagyon gyakorlott kéztől származnak. Ez akár arra is utalhat, hogy e tárgyakat az iparos tudás szintjén készíthették. (Kissné Bendefy Márta keretes anyagai: A „magyar bőr” – 113., A növényi cserzés – 114., A barkamintázat – 117., A bőrmaradványok vizsgálata – 117., A varrás tanulságai – 118.)

Míg a restaurátor szerzők a régészeti feltárások során előkerült szövet-, ill. bőrmaradványokat természettudományos vizsgálati eszközök igénybevételével „fogták vattalóra” összegzésükben, addig a nemezkészítésről szóló fejezetet (119-126) az ismert textilművész házaspár, *Nagy Mari* és *Vidak István* széleskörű néprajzi, etnológiai gyűjtései alapján fogalmazta meg. Ez egyaránt tükröződik az illusztrációs anyagban, illetve a keretes tájékoztató szövegekben (lásd: Legendák a nemez születéséről – 120., A festőnövényekről és a színekről – 123., Posztó és nemez – 125.).

Úgy vélem, e könyv révén sokan megjegyzik majd *Boldog Zoltán* nevét. A nagy elődhöz, László Gyulához hasonlóan nála is szerencsésen teljesíti ki a régész szaktudása az illusztrátori vénát. Ez nemcsak a kötet különböző helyein közölt, az ásatások során előkerült tárgyakat életre keltő szemléletes rajzaiban nyilvánul meg. Különösen szembeötlő ez az ő tollából és rajzceruzájából származó, *A honfoglalás kori viselet rekonstrukciójának forrásai* című utolsó fejezetben (126-186). Ebben először higgadtan számba veszi azokat a tényezőket, amelyek miatt a „honfoglaló magyarok viseletéről még többé-kevésbé hiteles képet alkotni is meglehetősen nehéz” (126), majd mérlegeli, milyen analógiák és forráscsoportok nyújthatnak támpontokat egy, az egykori valóságot hozzávetőlegesen megközelítő rekonstrukcióban. Tisztában van ennek korlátaival, s ezt kellően hangsúlyozza is: „Néprajzi példákból tudjuk, hogy egy népnél milyen sokféle viseleti eltérést szabályozhat a rengeteg különféle íratlan szokás, amit egyaránt befolyásolhat rang, nem, életkor, családi állapot, de babona vagy hiedelem is. A honfoglaló magyarok ilyen irányú szokásainak rendszeréről alig sejtünk valamit. Azt se feledjük, hogy a honfoglalókról alkotott viseleti képünk olyan sírlelet-együtteseken alapszik, amelyek tárgyait a sírba tételhez – számunkra ismeretlen szokások szempontjai szerint – válogatták össze, és olykor alakították át (például rituális okból megrongálták őket), beleértve a ruházatot is, amely így a valós hétköznapi vagy harci viselettől több elemében is eltérhetett. Másrészt főleg az előkelőbbek viseletéről vannak ismereteink, mivel az ő sírjaikban vannak nagyobb számban következtetések levonására alkalmas ruhaveretek – a honfoglaló magyar köznépi ruházatáról viszont semmilyen konkrét adatunk nincsen. A honfoglaló magyarok rangosabb rétegének bizonyos lelettípusai (tarsolylemezek, veretes csizmák, rozettás lószerszámdíszek, csün-

gős kaftánveretek) a magyar szállásterületen belül nem egyenletes arányban kerülnek elő – az egyes *tájegységekre jellemző leletek* a Kárpát-medence más részeiről néha feltűnően hiányoznak. Ennek okát pillanatnyilag nem ismerjük, de elképzelhető, hogy a magyarságon belül is lehettek egymástól viseletük tekintetében (is) eltérő csoportok” (131). Közismert, hogy László Gyula vállalkozott először a honfoglalók viseletének tudományos igényű rekonstrukciójára. A szerző *név szerint is megemlíti azokat a régészeket (Dienes István, Révész László, M. Nepper Ibolya), akik* László eredményeit árnyalták és kiegészítették. Leszögezi: „egyre több eredményt hoz a honfoglalás kori textilleletek és bőrradványok modern vizsgálata is. Kutatóink erőfeszítéseinek köszönhetően őseink viseletének sok részletét ismerjük már, de „a milyenek lehettek” kérdésre teljesen pontos választ valószínűleg sohasem tudunk majd adni” (133).¹⁹

Szerencsére ez nem tántorítja el a „lehetetlen” megkísérlésétől. Előbb a fejedők: süvegek, sapkák, kendők (134-141), majd az ingek és nadrágok (142-148) lehetséges kinézetét vázolja, majd a felsőruha: a kaftánok különböző valószínűsíthető típusait tekinti át (148-155). Szól az övről és tartozékairól (156-164), a lábbeliről (165-167), analógiák alapján a színek jelentőségéről (167-171) és végül a ruházat anyagáról és értékéről (172-184). Ezek során körültekintően figyel a lehetséges párhuzamokra. Mindig számba veszi, hogy miről árulkodik, vagy éppen miről hallgat a magyar szókinccs (lásd visszatérő keretes anyagait: *Hogyan hívhatták?* – 135, 141, 145, 149, 164, 167). Nemcsak támaszkodik rájuk, hanem hol rövidebben, hol hosszabban előszeretettel idéz korabeli források szövegéből. E közben számos részletkérdésre választ kap az olvasó. Többek között arra is, hogy valóban kunkorodhatott a csizma orra, ugyanis „bár a párhuzamokon látszik, hogy a korabeli csizmáknak sokszor egyáltalán nem volt felkapó orra, a Kárpát-medencében talált veretek helyzetéből kutatóink mégis felkapó orrú lábbelire következtettek” (165). A hajdani honfoglaló férfiak süvegei pedig „a kor nomádjainál szokásos, csúcsos, prémes süvegek lehettek, melyek használatát a nomád népeknél írott és képi források is bizonyítják (138).

A honfoglalók ruhaanyaga kapcsán ezt írja a szerző: „Természetesen akkoriban sem mindenki engedhette meg magának a drága külföldi árut, a nomádok maguk is készítették ruhákat. Ezekről azonban alig tudunk valamit, pedig valószínűleg ezek lehetnek a legjellegzetesebb „magyaros” darabok. A honfoglalók alapanyagként a gyapjút, a bőrt, a lent, a kendert vagy akár a kenderszövethez nagyon hasonló csalánszövetet is felhasználhatták. Gardízi a magyaroknál érdemesnek találta megemlíteni a bőrruhákat is, és szerencsés hazai leletként maradványok valóban igazolják használatukat, bár egykori formájukat nem ismerjük” (173). Az etnográfus olvasó mindenképpen árnyalná ezt az utóbbi megfogalmazást. Jóllehet, már *Dercsényi Dezső és Gerevich Tibor* 1930-as években megjelent munkái is tudtak róla,²⁰ és immár annak is több mint hat évtizede, hogy az Archaeológiai Értesítő hasábjain *Járdányi-Paulovics István* felhívta a figyelmet a somogyvári apátság egyik dombormű töredékén látható férfi

¹⁹ Összezseng ezzel a néprajzkutató Flórián Máriának a honfoglalás kori öltözködéséről írott megállapítása: „Az őstörténet és a honfoglalás korának régészeti és nyelvészeti kutatásai ma még nem teszik lehetővé, hogy az egykorú öltözködést elemeiben megismerhessük” (Flórián 2009: 102).

²⁰ Dercsényi 1937.; Gerevich 1938.

alakok öltözetére. „Az Árpád-kori magyar viselet igen becses maradványa ... mindmáig nem részesült kellő értékelésben” – szögezte le.²¹ Egy emberöltő múltán viszont már fölöttébb fontos viseletábrázolásaként tekintett erre a magyar szücsmunka történeti rétegeit kutató Kresz Mária: „noha a figurák megfogalmazása ügyetlen, majdnem naívnak mondható, az alakok öltözete meglepően részletgazdag, hitelességre törekvő. (...) A ruházat ornamentikáját a rátétnek véljük, hasonló az összefüggően kivágott indás rátétekhez. Ha feltételezésünk helytálló, akkor a somogyvári kőfaragás a magyar szücsművészet legrégebbi ábrázolása”.²² Néprajzos berkekben tehát már több évtizede, a somogyvári dombormű Kresz Mária-féle interpretációja (zárt elejű, csúcsos végű, rátétes bőr mellettel viselő alakok) óta rendelkezünk némi fogalommal arról, hogy miként nézhetett ki a honfoglalók hajdani bőrruhája. A szóban forgó ábrázolás viszonylag nem sokkal a honfoglalás időszaka után készült,²³ tehát különösebb skrupulus nélkül lehetett volna a bőrruha viselésére illusztrációként felhasználni – mint ahogy ugyanezt a kőfaragványt a kötet 137. oldalán a szerző más összefüggésben, a férfiak fejviseletéről szólva²⁴ („mintás sapka egy somogyvári domborművön”) minden további nélkül fel is használta.²⁵ Noha Kresz Mária tanulmánya és Erdélyi István hozzáfűzött régészeti kiegészítései nemcsak az *Ethnographia* 1978. évfolyama hasábjain olvashatóak, hanem külön kiadványként a Néprajzi Múzeum füzetsorozatában is megjelent,²⁶ és Kresz kutatási eredményei egy ismeretterjesztő kiadvány révén 1979-ben nagy példányszámban napvilágot láttak,²⁷ sajnos, a jelek szerint mindez elkerülte a rokontudományok művelői figyelmét. Kár, hogy nem használták a tájékozódásukhoz sem a millezcentenáriumi tudományos megemlékezés-sorozata jegyében 1997-ben napvilágot

²¹ Járdányi-Paulovics 1950: 124.

²² Kresz 1978: 332., az illusztráció: 311. old 15. kép.

²³ Dercsényi Dezső a köemlék korát stílusbeli egybevetések alapján a somogyvári emlékek első csoportja keletkezésének az idejére, 1095 előttre tette (Dercsényi 1937: 35.), s ezt fogadta el Járdányi-Paulovics is (Járdányi-Paulovics 1950: 124.). Kresz Mária (Kresz 1978, 1979, 1991.) és jómagam is (Szulovszky 2012: 35) pusztán 11. századiként említem, az újabb művészettörténeti irodalom inkább a 12. század közepére (Aradi szerk. 1983: 25.; Tóth 2001: 421.), Boldog pedig egyszerűen a 12. századra keltezi a dombormű-töredéket (137.).

²⁴ A süveg formájának párhuzamairól: Marosi 1991.

²⁵ Ahogy Tóth Melinda hangsúlyozza, a „relief művészi fogyatékoságai, az állapotából adódó hiányok, és a megszokottól úgy látszik eléggé eltérő tárgyválasztás megnehezíti az ábrázolás értelmezését. (...) tekintették az ábrázolást előbb Szt. István protomártír megkövezése jelenetének (Lipp), majd a protomártír vértanúsága és a Szent István király elleni merénylet tartalmi összeolvadásának (Dercsényi). A témához az apátság védőszentje felől közelítő interpretátor Szent Egyed miséje ábrázolását látta a képben (Levárdy). Ezt az elképzelést ingatta meg, bár csak időlegesen, egy újabb ásatási lelet (...); az erre is reagáló vélemény a szent és a profán szféra ellentétét látja kifejeződni a jelenet két felében (Tóth S.)” (Tóth 2001: 422). – Feltűnő, hogy a jelenet magyarázatával ellentétben a viselettörténet szempont a művészettörténetészeket nem igazán érdekli. Az ábrázolás Járdányi-Paulovics-féle értelmezése a süveg-viselet kapcsán is figyelemre méltó: „Nagyon valószínű (...), hogy a dombormű az Árpád-házi dinasztiának a keresztény világszemlélet szempontjából úttörő három tagját ábrázolja: az ülő, szakállas, öreg Geizát, az 1083-ban már a szentek sorába emelkedett Istvánt s az ugyanakkor kanonizált, ifjú Imrét. (...) Geiza előkelőségét – aureola hiányában – díszes mintázatú főveggel igyekezett a kőfaragó kihangsúlyozni” (Járdányi-Paulovics 1950: 125).

²⁶ Kresz – Erdélyi 1978.

²⁷ Kresz 1979. Újabbban: Kresz 1991: 332.

látott *Honfoglalás és néprajz* című kötetben a témához kapcsolódó tanulmányokat,²⁸ sem a magyar néprajznak a korszakra vonatkozó, néhány évvel ezelőtt megjelent összegzésében megfogalmazottakat sem. Az utóbbiban Flórián Mária többek között megismétli Gáborján Alice azon feltételezését,²⁹ miszerint a férfiak kézfejnél hosszabb ujjú, állógalléros ruhát és ködmönön kívül elől csúcsosan végződő bőrmellest is viseltek. Mint írja, „ez utóbbinak a bőrhibáit talán ugyanolyan – utóbb *saskörömn*nek nevezett – bőrfoltal fedték, mint az újkor szűcsmesterei”.³⁰ A néprajzi szakirodalom ismeretének jelzett hiányosságai azonban nem csökkentik Boldog Zoltán fejezetének érdemeit. Összességében elmondható, hogy vállalását, ha nem is teljes körű, de kellő tájékozottsággal és körültekintéssel, színvonalasan teljesítette, a tudós elődök munkájának méltó folytatójaként.

A kötetet a szerzők felsorolása zárja.

Mivel ismeretterjesztő kiadványról van szó, ezért a szerkesztők nem tartották szükségesnek, hogy könyvészetet is csatoljanak hozzá. Úgy vélem, a javára vált volna egy tájékoztató irodalomjegyzék. Már csak azért is, mivel e kiadványt valószínűleg nemcsak a laikus érdeklődők forgatják majd haszonnal, hanem mindazon diszciplínák művelőinek a tájékozódását is segíti, amelyek érintettek az őstörténet kutatásában. E kötet jelentős részére érvényes, hogy az egyes fejezeteiben foglaltak szakpublikációk, illetve tudományos előadások formájában már ismeretesek az adott szakterületek kutatói előtt, azonban az új eredményeknek a szélesebb tudományos vérkeringésbe való bekerülését az ilyen hasznos összegzések, mint amilyen a jelen kötet, nagymértékben elősegítik. Ezért is célszerű lett volna egy válogatott bibliográfiával kiteljesíteni. Ráadásul több ízben előfordul, hogy a szöveg konkrét szakirodalomra hivatkozik, s ha ezek valamelyike netán felkeltette az olvasó érdeklődését, nem biztos, hogy a „félszavas” utalásokból tudni fogja, hogy pontosan kinek melyik munkájára gondolt a szerző vagy a szerkesztő. A László Gyula kapcsán a 10. oldalon említésre kerülő („a nevezetes *50 rajz* megjelenése óta”) megjegyzés feloldása még egyszerű, mivel annak idején, 1976-ban a Móra Kiadó elég nagy példányszámban jelentette meg az iskolateremtő régész professzor Ötven rajz a honfoglalókról c. könyvét, amely ráadásul a Kairosz Kiadó jóvoltából nemrég, 2007-ben újra napvilágot látott. Ám amikor a 31. oldalon az áll a szövegben, miszerint „Tóth Sándor László 1998-ban az alábbi három csoportba osztotta” a szakirodalom Etelköz-elméleteit, nem biztos, hogy mindenki számára világos, miszerint a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. kötetéről, a *Levediától a Kárpát-medencéig* c. műről van szó.

A 133. oldal képaláírása sem egyértelmű: „Rekonstrukciós rajz Révész László kötetéből”. Melyikből? A karosi temetőt bemutató, a „Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei” című szakkönyv-sorozat első kötetéből?³¹ Vagy a Heves megyei honfoglalás- és államalapítás kori temetőkről szóló könyvéből?³² Netán

²⁸ Gáborján 1997.; Verebélyi 1997.

²⁹ Vö. Gáborján 1997: 239–246.

³⁰ Flórián 2009: 102.; Vö. Kresz 1974, 1978: 318, 330–333. Lásd még: Flórián 2009b.

³¹ Révész 1996.

³² Révész 2008.

a Budapesti Történeti Múzeum kiállítási katalógusából?³³ Vagy a jeles régésznek az *Emlékezetek utatok kezdetére...* című remek ismeretterjesztő művéből?³⁴ (Több helyes válasz is lehetséges, a házi könyvtáram szerint az utóbbi kötetre adott tipp viszont egész biztosan nyerő.³⁵) A 185. oldalon „Kun vezéri sír a Csingul-patak mellől” címmel csaknem egy teljes oldalt kitöltő keretes anyag olvasható Pálóczi Horváth Andrástól. A szemelvény forrásának kiderítése itt sem egyszerű,³⁶ csak úgy, mint az, hogy vajon mik lehetnek a pontos könyvészeti adatai a 14. oldalon emlegetett „Szerelmey Miklós népszerűsítő” kiadványának?³⁷

Örvedetes, hogy a szerkesztők nagy gondot fordítottak arra, hogy a könyvben említett lelőhelyeket az olvasók pontosan lokalizálni tudják – a közölt térképek Nagy Béla gondos munkái.

A kötet egyik erőssége a képanyaga. Ezért különösen hiányolok egy részletes jegyzéket a fényképek készítőiről, illetve az illusztrációk eredeti lelőhelyéről. Illő tehát felsorolni azokat, akik a felvételeikkel hozzájárultak a kötet sikeréhez: *Csáji László Koppány, E. Nagy Katalin, Füredi Ágnes, Hapák József, Honti Szilvia, Kissné Bendefy Márta, Kunkovác László, Langó Péter, Madaras László, Nagy Mari, Révész P. László, Somfai Kara Dávid, Türk Attila, Varga Máté, Vidák István*. A könyv Boldog Zoltán grafikái mellett *Brancheiz Zsuzsa* és *Czabarka Zsuzsa* rajzait is felhasználta a mondanó látványosabbá tételében. Mivel a közreadott tanulmányokon túl e kiadvány értékét az is növeli, hogy a lapjain számos olyan tárgyfoto látható, amelyek valóban nívúnak számítanak, a recenzens kénytelen szót emelni azon tipográfiai baklövések miatt, amelyek többek között az újdonság hatását is brutálisan letompítják.

Ha az ember úgy veszi kézbe a *Magyar őstörténet* első kötetét, mint egy megformált tárgyat, akkor a szövegmezők és az illusztrációk tipográfiai túlzásoktól mentes, kiegyensúlyozott, esztétikus elrendezését állapíthatja meg. A könyv választott mérete (16,7 cm x 21 cm) alighanem kettős célt szolgál: könnyen kézbe vehető, s egyúttal az alakja ki is emeli a szokott könyvformátumok tömegéből. Mindkettőt sikerrel megvalósította.

Azonban ha *könyvként* tekintünk rá, ahol a tipográfiának, mint alkalmazott művészetnek a tartalom befogadását kellene segíteni, hogy ne mondjam: *szolgálni*, akkor már komoly problémák vannak. Mivel széles olvasóközönséget megcélzó ismeretterjesztő kiadványról beszélünk, a főszöveget megjelenítő *kenyérbetűnek* szerencsésebb lett volna, ha nem is öregbetűt (vagyis a szokásosnál nagyobb méretű betűt), de a mostaninál legalább egy fokozattal nagyobb betűt használniuk.

Az jó gondolat volt, hogy a szedéstükröt a tipográfus úgy alakította ki, hogy a törzsszöveg sorszélességét megrövidítve az oldalak külső szélén *marginálist*, magyarán egy széljegyzet-sávot alakított ki az illusztrációk számára. Noha a könyv kézbesimuló mérete miatt a marginális szélessége már eleve meglehetősen keskeny sávot eredményezett, azonban többnyire még a rendelkezésre álló helyet sem használta ki a

³³ Révész 1990.

³⁴ Révész 1999.

³⁵ Révész 1999: 28.

³⁶ Vö. Pálóczi Horváth 1989, 1994.

³⁷ Szerelmey 1847.

tipográfus, ugyanis garmadával pakolt oda egy férfi hüvelykujj-körömnél alig nagyobb bélyegképeket, amelyek jelen állapotban nem sokat érnek, mivel a részletfinomságok gyakorlatilag teljesen elvesznek. Ami különösen azért bosszantó, mert a szerzők, illetve a szerkesztők rengeteg olyan képet tettek közzé – főként az újabb ásatások érdekesebb és tanulságosabb leletei közül –, amelyek magyar kiadványban az újdonság erejével hatnak – pontosabban hathattak volna. Azzal, hogy a tipográfus a külső, a könyv vágásfelőli margórészére helyezte egy színes téglalapban az oldalszámot, illetve egy világosszürke tónusú sávban az éppen aktuális fejezetcímet, ezzel a saját mozgásterét is leszűkítette. (Csak zárójelben jegyzem meg: a fejezetcímeket teljesen fölösleges feltüntetni akkor, ha azok – mint a jelen esetben – alig olvashatóak a fölöttébb apró, *nonpareille* méretű betűk miatt.)

A könyv megformálója még ott sem élt a *kifutó képek* alkalmazásával, ahol erre módja lett volna. Pedig kifutóra hagyott képekkel jelentősen meg lehetett volna a képek méretét növelni. Ennek hiányában, illetve mivel nem publikálták megfelelő, élvezhető méretben a valóban figyelemre méltó illusztrációkat, így a téma iránt komolyabban érdeklődőket arra kényszerítik, hogy nagyítóval tanulmányozzák e kötetet.

Az elkövetett tipográfiai hibákat az tetézi, hogy a képalírások *kiskapitálisra* vannak formázva. A könyv- és laptervező kurzusoknak rendszerint már a legelején óva intik a tipográfus-növendékeket attól, hogy hosszabb szövegeket *verzálal* (csupa nagybetűvel) vagy *kiskapitálissal* (kapitälchen) formázzanak meg, mivel ez nehezen olvasható. Rövid, egy-két soros képalírásnál még úgy-ahogy elmegy, azonban a jelen kötet esetében több ízben is előfordult, hogy terjedelmes képalírás-szövegek állnak kiskapitálisból. Erre csak azt lehet mondani, hogy ez bizony nagyon nagy, kifejezetten *kapitális* hiba.

Ennek az ígéretes könyvsorozatnak az első kötetét rövidesen az újabbak követik. Nyilvánvaló, a kiadvány, illetve a kenyérszöveg méretén már nem igazán lehet változtatni. Csak remélni tudom, hogy az arra hivatottak készek lesznek legalább a legnagyobb tipográfiai baklövéseket kiigazítani, s a képalírások olvashatóbbak, a képek pedig élvezhetőbbek, mert nagyobb méretük folytán részletgazdagabbak lesznek. A külsőn így felzárkózna a belbecshez. Ezzel a sokak érdeklődésére számot tartó kéziratok könyvvé formálását és a kész kiadvány terjesztését felvállaló Helikon Kiadó nemcsak az olvasókat tisztelné meg, hanem magát is. Így ugyanis nem pusztán formailag-jogilag, hanem valójában is méltó lenne a patinás nevének használatára.

Irodalom

ARADI Nóra szerk.

1983 *A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig*. Budapest: Gondolat.

BOLLÓK Ádám – T. KNOTIK Márta – LANGÓ Péter – E. NAGY Katalin – TÜRK Attila

2009 Textile Remnants in The Archaeological Heritage of the Carpathian Basin in the 10th–11th centuries. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 60. 1. 147–221.

BOLLÓK Ádám – KÖLTŐ László – LANGÓ Péter – E. NAGY Katalin – TÜRK Attila

2009 Byzantine Silk Fragments from a Tenth-century Grave at Fonyód. New Data on a Garment in the Tenth-century Carpathian Basin. *Ars Decorativa* 27. 21–49.

BÖKÖNYI Sándor

- 1974 *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest: Akadémiai.
 1994 Magyar állattartás a honfoglalás korában. In Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet*. 225–233. Budapest: Balassi.

H. CSUKÁS Györgyi

- 2008 Adatok a magyar módra való bőrkikészítéshez a szíjgyártó árszabások alapján. In Fülemile Ágnes – Kiss Réka (szerk.): *Történeti forrás – néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei*. 41–67. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete – L'Harmattan. /Documentatio Ethnographica 23./

DERCSÉNYI Dezső

- 1937 *Az Árpád-kori kőfaragóművészet első emlékei*. Budapest: Magyarásgtudományi Intézet.

GABUJEV, T. A. = ГАБУЕВ, Т. А.

- 2005 *Аланский всадник. Сокровища князей I—XII веков: Каталог выставки*. Участники выставки: Государственный музей Востока (Москва), Государственный исторический музей (Москва), Азовский историко-археологический и палеонтологический музейзаповедник (Азов), Северо-осетинский государственный объединенный музей истории, архитектуры и литературы (Владикавказ). Москва: ГМИИВ.

ERDÉLYI István

- 2008 *Schytia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.

FLÓRIÁN Mária

- 2009a Öltözködés. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz I. 2. Táj, nép, történelem. A magyar népi műveltség korszakai*. 99–102. Budapest: Akadémiai.
 2009b Öltözetek, viseletek. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz I. 2. Táj, nép, történelem. A magyar népi műveltség korszakai*. 225–229. Budapest: Akadémiai.

GÁBORJÁN Alice

- 1962 A magyar módra való bőrkikészítés problematikája. *Néprajzi Értesítő* XLIV. 97–140.
 1985 Középkori magyar szürkeruhák. *Ethnographia* XCVI. 212–250.
 1991 Magyar bőr- és lábbelikészítés. In Domonkos Ottó (főszerk.): *Magyar Néprajz III. Kézművesség*. Budapest: Akadémiai, 282–308.
 1997 Honfoglalás kori elemek a magyar viseletben. In Kovács László – Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Honfoglalás és néprajz*. 235–249. Budapest: Balassi.

GEREVICH Tibor

- 1938 *Magyarország románkori emlékei*. (Magyarország művészeti emlékei I.) Budapest: Műemlékek Országos Bizottsága.

GYULAI Ferenc

- 1994 A Kárpát-medence haszonnövényei a 9-10. században. In: Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet*. 247–257. Budapest: Balassi.
 2000 Honfoglalás és Árpád-kori növénytermesztés az archaeobotanika szemszögéből. In Bende Livia – Lőrinczy Gábor (szerk.): *A középkori magyar agrárium*. 45–70. Ópusztaszer: Ópusztaszeri Nemz. Tört. Emlékpark Kht.
 2001 *Archaeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti-növénytan vizsgálatok alapján*. Budapest: József Képzőművészeti Műhely.

- 2010 *Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverages Remains in the Carpathian Basin: an Archaeobotanical Investigation of Plant Cultivation and Ecology from the Neolithic until the Late Middle Ages.* Budapest: Archaeolingua.
- GYULAI Ferenc – KENÉZ Árpád
- 2012 Talányos magleletek a népvándorlás korából. In Liska András – Szatmári Imre (szerk.): *Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. A 2011-ben Békéscsabán megrendezett konferencián elhangzott előadások.* 337–354. Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága. /Tempora obscura 3./
- GYULAI Ferenc – KENÉZ Árpád – PÓSA Patrícia
- 2014 Rostnövények maradványai a Kárpát-medence régészeti korszakaiban. In Szulovszky János (szerk.): *A textilművesség évezredei a Kárpát-medencében.* 11–15. Budapest: Plusz Könyvek. /Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 5./
- JÁRDÁNYI-PAULOVICS István
- 1950 A somogyvári ú.n. Szent István dombormű jelenetről. *Archaeológiai Értesítő* 77. 1–2. 124–127.
- KRESZ Mária
- 1974 „Sasköröm” a zalatnai szücsornamentikában. *Művészet.* 12. 4–5.
- 1975 A magyar szücsornamentika. A IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson tartott előadás tézisei.
- 1978 A magyar szücsmunka történeti rétegei. *Ethnographia* LXXXIX. 315–353.
- 1979 *Népi szücsmunka* Budapest: Corvina. /Magyar népművészet 9./
- 1991 Szücsmunka. In Domokos Ottó (főszerk.): *Magyar Néprajz III. Kézművesség.* 318–340. Budapest: Akadémiai.
- KRESZ Mária – ERDÉLYI István
- 1978 *A magyar szücsmunka történeti rétegei – Régészeti kiegészítések Kresz Mária tanulmányához.* Budapest: Néprajzi Múzeum. /A Néprajzi Múzeum füzetek 42./
- KROPF Lajos
- 1898a Magyar bőr Angliában a 14. század végén. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* V. 237.
- 1898b Hongrieur, hongroyeur. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* V. 293.
- LANGÓ Péter
- 2007 „Amit elrejt a föld...” A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- MAROSI Ernő
- 1991 Zur Frage des Quellenwertes Mittelalterlichen Darstellungen. „Orientalismus” in der Ungarischen Bilderchronik. In Kubinyi, András – Laszlovszky, József (Hrsg.): *Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn.* 74–107. Krems: Medium Aevum Quotidianum. /Medium Aevum Quotidianum 22./
- MAROSI Ernő – WEHLI Tünde
- 1997 *Az Árpád-kor művészeti emlékei.* Budapest: Balassi.
- MEZŐ András
- 1999 *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz.* Nyiregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
- PÁLÓCZI HORVÁTH András
- 1989 *Besenyők, kunok, jászok.* (Hereditas) Budapest: Corvina.

- 1994 *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*. Karcag: Karcag Város Önkormányzata. /Keleti Örökségünk 2./

RÉVÉSZ László

- 1990 *Honfoglaló vezérek népe Karoson*. Kiállítási katalógus. Budapest: BTM.
- 1996 *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum. /Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1./
- 1999 *Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. Budapest: TIMP.
- 2008 *Heves megye 10–11. századi temetői*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézete. /Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5./

SUDÁR Balázs – SZENTPÉTERI József – PETKES Zsolt – LEZSÁK Gabriella – ZSIDAI Zsuzsanna szerk.:

- 2014 *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. (Változatlan utánnyomása: 2015.) . /MTA BTK MÖT Kiadványok 1. Sorozatszerkesztők: Vásáry István – Fodor Pál/

SZERELMEY Miklós

- 1847 *Magyar hajdan és jelen, élethű rajzolatokban*. Pest: Beimel.

SZOLNOKY Lajos

- 1972 *Alakuló munkaeszközök. A magyar népi kenderrost-megmunkálás*. Budapest: Akadémiai.

SZULOVSZKY János

- 2005 Bőrművesség magyar módra. In Szulovszky János (szerk.): *A magyar kézművesipar története*. 367–370. Budapest: Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. bibl.: 477.

SZULOVSZKY János ed.

- 2012 *The History of Handicraft in Hungary*. Budapest: Hungarian Chamber of Commerce and Industry.

TÓTH Melinda

- 2001 Két oldalán díszített kőlap három töredéke ismeretlen tárgyú ábrázolással. In Takács Imre (szerk.): *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. 421–422. Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság.

TÓTH Sándor

- 1994 A székesfehérvári szarkofág és köre. In Mikó Árpád – Takács Imre (szerk.): *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. 112–115. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria.

TÓTH Sándor László

- 1998 *Leveδίától a Kárpát-medencéig*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely. /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14./

TÜRK Attila

- 2011 *A magyar őstörténet és a szaltovói régészeti kultúrkör*. Doktori (PhD) disszertáció. Szeged.
- 2012 A korai magyar történet kutatásának új régészeti programja. *Magyar Régészet*. Online Magazin, 2012 Nyár. https://btk.ppke.hu/uploads/collection/394/file/Turk_Attila_A_korai_magyar_tortenet_kutatasanak_uj_regeszeti_programja.pdf (Letöltve: 2015. július 2.)

- 2014 A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban (Perspektívák és teendők) In Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* 19-29. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. (Változatlan utánnomása: 2015.) /MTA BTK MÓT Kiadványok 1. Sorozatszerkesztők: Vásáry István – Fodor Pál/
- TÜRK Attila – LANGÓ Péter – BÍRÓ Ádám – BOLLÓK Ádám – E. NAGY Katalin – KÖLTŐ László
- 2010 Bizánci selyemruha töredéke egy fonyódi 10. századi sírból: újabb adatok a Kárpát-medence 10. századi viselettörténetéhez. In Szegzárdy-Csengery K. – Szilágyi A. – E. Nagy K. (szerk.): *Studia et Experientia Docent. Tanulmányok László Emőke tiszteletére.* 11–26. Budapest: Iparművészeti Múzeum.
- VÁSÁRY István
- 2008 *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek.* Budapest: Balassi. /Magyar Őstörténeti Könyvtár 24./
- VEREBÉLYI Kincső
- 1997 Keleti elemek a magyar népi díszítőművészetben. In Kovács László – Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Honfoglalás és néprajz.* 251-266. Budapest: Balassi.
- VERES Péter
- 1985 Magyarok a Kaukázus előterében. Újabb régészeti, nyelvészeti és növényföldrajzi eredmények az előmagyarok vándorlásának rekonstruálásához. *Ethnographia* XCVI. 1. 114–126.
- VINOGRADOV, V. B.
- 1983 Altungarische Parallelen zu einigen Gräbern des alanischen Gräberfeldes bei Martan-Ču. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* Bd. 35. 211–220.
- ZAKHAROV, Aleksei Alekseevich – ARENDT, V. V.
- 1935 *Studia Levedica. Régészeti adatok a magyarság IX. századi történetéhez.* Budapest: Magyar Történeti Múzeum. /Archeologica Hungarica XVI./

Szulovszky János

történész-etnográfus, MTA BTK Történettudományi Intézete, tudományos főmunkatárs
e-mail: szulovszky.janos@btk.mta.hu